

تبیین نظری رابطه نیت با عملکرد سازمانی از منظر اسلام

اسدالله احمدی-

عبدالله توکلی—

علی آقاپیروز—

چکیده

در متون دینی بر اهمیت نیت در ارزشمندی رفتار و عملکرد فردی و سازمانی تأکید شده است، این پژوهش با موضوع بررسی نظری رابطه نیت با عملکرد سازمانی از منظر اسلام و با هدف تحلیل و تبیین تأثیر نیت بر ارزشمندی عملکرد سازمانی بر اساس منابع دینی، آیات و روایات، انجام شده است. در این پژوهش برای گردآوری داده‌ها از روش کتابخانه‌ای، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش آیات قرآن از روش تفسیر موضوعی و تحلیل اسنادی، در بخش روایات نیز از روش حدیث پژوهی سه مرحله‌ای استفاده شده است. در ادامه با تبیین شرایط نیت صحیح از منظر اسلام، نتیجه گرفته شده که تأثیر گذاری نیت بر عملکرد سازمانی محصول تأثیر گذاری نیت در دو محور نفس عمل و نتیجه عمل است؛ عملکرد مطلوب سازمانی عملکردی است که علاوه بر حسن فعلی، دارای حسن فاعلی و نیت صحیح باشد.

کلیدواژه‌ها: نیت، عملکرد فردی، عملکرد سازمانی.

— دانشجوی دکتری مدیریت جامعه المصطفی العالمیه (asahmadi55@yahoo.com).

— دانشیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

— استادیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

(تاریخ دریافت: ۹۹/۰۱/۲۶؛ تاریخ پذیرش ۹۹/۰۵/۲۷)

مقدمه

باورها، ارزش‌ها و هنجارهای مبتنی بر آن دو، مهمترین بخش فرهنگ هر جامعه است که سبک زندگی و زیرساخت‌های آن را و بویژه شیوه رفتار افراد جامعه را تعیین می‌کند. چنانچه سبک مدیریتی هر جامعه نیز متأثر از ارزش‌های حاکم بر آن جامعه است؛ ارزش‌ها از یک سو تعیین‌کننده اهداف و از سوی دیگر راهنمای شیوه‌ها و تبیین‌کننده ابزار رسیدن به اهداف می‌باشد (انصاری و دیگران، ۱۳۸۱: ۳). اما همین ارزش‌ها که تعیین‌بخش هنجارها و سبک زندگی و رفتاراند، خود مبتنی بر بنیان‌هایی هستند که در فلسفه اخلاق بررسی می‌شوند؛ مانند چستی ارزش، عناصر آفریننده و ملاک ارزش رفتار و ... در این میان، عناصر آفریننده ارزش رفتار که از دیرباز، کانون توجه فلاسفه اخلاق بوده، از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند و دیدگاه‌های مختلفی در این باره مطرح شده است؛ «در جوامع غربی و سرمایه‌داری که تفکر اومانستی حاکم است» (جوادی، ۱۳۴۸: ۱ / ۲۳۱) و اصالت را به فرد می‌دهند و نیز «در جوامع کمونیستی که اصالت را به جامعه می‌دهند، محور ارزش‌گذاری، قدرت است و تمام تحولات [بویژه فعالیت‌ها و عملکردهای سازمانی] در این جوامع در جهت منافع این قدرت‌ها شکل می‌گیرد. و همین نگرش، منجر به فلسفه «اصالت عمل» گردید و به نتایج و پیامدهای عملی، اهمیت داده شد.» (رضائیان، ۱۳۷۹: ۱۰). و این تفکر بیشترین تأثیر را بر تحولات دانش سازمان و مدیریت بویژه در بعد مدیریت منابع انسانی که موضوع اصلی آن رفتار و عمل انسان در سازمان می‌باشد، داشته است. این در حالی است که در نگرش اسلامی و نظام ارزشی آن، تمام عملکردها و فعالیت‌های فردی و سازمانی در راستای فلاح و رستگاری انسان صورت می‌گیرد و محور ارزش‌گذاری، کمال انسان است؛ عملی ارزشمند به شمار می‌آید که به نیت رسیدن به کمال انجام شود. این نوع نگرش، سازمان و جامعه را به سمت فلسفه «اصالت نیت» یا «عمل بر مبنای نیت» سوق می‌دهد. در این نگرش فلسفی نیز، نتایج اعمال حایز اهمیت است، اما نه تنها نتایج دنیوی، بلکه هر عمل از حیث نتایج دنیوی و اخروی، مادی و معنوی، مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. و ارزشمندی آن

بسته به نوع نیت در انجام آن عمل از سوی عامل است؛ یعنی در این نگرش، اگر نیت یک عمل، الهی و خالصاً لله باشد آن عمل ارزش دارد وگرنه فاقد ارزش وحتی گاهی ضد ارزش ممکن است تلقی شود. و در این جهت فرق نمی‌کند که این عمل یک عمل فردی و شخصی باشد یا گروهی و یا سازمانی. بطور کلی، مهمترین تفاوت نگرش عملگرایی غربی با نگرش عملگرایی اسلامی در همین نکته است و یکی از جهات ضرورت این پژوهش نیز از همین جا ناشی می‌شود؛ یعنی ضمن اینکه خود بحث از موضوع ارتباط «نیت» با عملکرد سازمانی فی نفسه به عنوان یک مسئله در جامعه اسلامی، ضروری است، از این جهت که بی‌از و جوه تمایز اساسی مکتب اسلام (با توجه به نقشی که برای نیت در عملکرد، قایل است) با اکثر قریب به اتفاق و بلکه همه مکاتب اخلاقی دیگر بویژه مکاتب عملگرایی غرب، در آن مطرح می‌شود نیز، بررسی آن ضروری می‌نماید. افزون براین، نابسندگی پیشینه تحقیق به صورت جامع از دیدگاه قرآن و روایات و نوپدید بودن آن در قلمرو مباحث مهمی چون مباحث رفتار و عملکرد سازمانی بر اهمیت و ضرورت تحقیق می‌افزاید. اگرچه این موضوع، از ابعاد مختلف؛ اخلاقی، فقهی و سازمانی قابل بحث است. اما دغدغه این تحقیق، بُعد سازمانی آن است؛ یعنی در صدد پاسخ به این مسئله است که نیت در ارزشمندی عملکرد سازمانی از منظر منابع دینی و آموزه‌های اسلامی چه نقشی دارد. به عبارت دیگر، مقاله در صدد است که «نیت» را به منزله یکی از مهمترین عناصر و عوامل ارزش آفرین عملکرد سازمانی از منظر منابع دینی و اسلامی (قرآن و روایات) معرفی و وابستگی ارزش عملکرد سازمانی را به نیت الهی از این منظر مورد بررسی قرار دهد. به عنوان مثال؛ چنانچه بعداً بیان خواهد شد، مفهوم «عملکرد سازمانی» مرکب از دو جزء «رفتار» و «نتایج» است. و رفتار در سازمان از نیروی انسانی آن صادر می‌شود؛ آیا رفتار هرطور صورت گیرد از نظر دینی و اسلامی ارزشمند و پذیرفته است یا نیت رفتار کننده و عامل در ارزشمندی آن نقش دارد؟ آیا نتایج و اهدافی که سازمان در صدد دستیابی به آن است، به هر طریقی بدست آید از منظر دینی و اسلامی ارزشمند است و سازمان، اثربخش تلقی می‌شود یا باید با نیت خاص حاصل شده باشد؟ اینها مسائلی اساسی این تحقیق است که باید از منظر

منابع دینی به آنها پاسخ داده شود.

۱. مفهوم شناسی

برای ورود آگاهانه به بحث، به نظر می‌رسد لازم است که توضیح مختصری در مفهوم شناسی واژه «عملکرد سازمانی» و بیان معنای مورد نظر از آن در این تحقیق، با توجه به تعاریف مختلفی که برای آن مطرح شده است، ارائه گردد.

۱/۱. «عملکرد سازمانی»^۱

در این که «عملکرد» به چه معنی است و چه تعریفی از آن ارائه شده است، دیدگاه‌های مختلف وجود دارد به گونه‌ای که بعضی نویسندگان در این زمینه می‌نویسد: «با وجود فراوانی استفاده از کلمه عملکرد، معنای دقیق آن به ندرت به صورت واضح توسط نویسندگان تبیین شده است. عملکرد به نقل از بورگوگنون^۲ یکی از «واژه‌های چمدانی»^۳ است که در آن هر کسی مفهومی که برای خودش مناسب است را قرار می‌دهد» (رضائیان و گنجعلی، ۱۳۹۰: ۹۷).

برخی دیگر از محققین با هدف مفهوم شناسی عملکرد، در یک جمع بندی، تعاریف ارائه شده در این زمینه را، در سه گروه به صورت زیر دسته بندی نموده است؛ «گروه اول عملکرد را تمام اقدامات و فعالیت‌های یک فرد یا یک سازمان یا یک دولت می‌دانند که در یک دوره زمانی معین انجام می‌گردد. گروه دوم عملکرد فرد، سازمان و دولت را صرفاً نتایج (ستاده، پیامد و اثر) [خروجی‌ها] حاصل شده می‌دانند و توجهی به اقدامات صورت گرفته (ورودی‌ها) ندارند. گروه سوم توجه به هر دو جنبه را ضروری می‌دانند، از نظر این گروه، عملکرد هم به معنی نتایج (ستاده، پیامد و اثر) کسب شده و هم به معنی رفتار (ورودی‌ها و فرایند) صورت گرفته، می‌باشد.» (رفیع زاده، ۱۳۹۰: ۱۰). سپس نتیجه

1 - Organization performance

2 - Bourguignon

3 - suitcase words

می‌گیرند که تعریف گروه سوم، با توجه به مدل‌های ارائه شده برای عملکرد، تعریف جامع‌تری است.

بر اساس این تعریف، «عملکردسازمانی» نیز عبارت است از مجموع «رفتار» و «نتایج» حاصله از آن؛ زیرا تعریف فوق برای واژه «عملکرد»، اعم از اینکه عملکرد فردی، گروهی و یا سازمانی باشد هیچ قیدی ندارد که عملکرد سازمانی را شامل نشود. پس عملکرد سازمانی نیز می‌تواند مشمول این تعریف شود و مرکب از همین دو جزء باشد؛ یعنی در مفهوم عملکرد سازمانی علاوه بر چیستی آنچه سازمان به آن دست می‌یابد (اهداف و نتایج)، به چگونگی دستیابی به آن (رفتار) نیز توجه کافی مبذول می‌گردد. بنابراین در بعد مباحث اسلامی نیز می‌توان گفت آنچه که از منابع دینی در رابطه با «عملکرد» بدست می‌آید چنانچه دارای قید خاصی نباشد، می‌تواند عمومیت داشته باشد و برای عملکرد فردی، جمعی، نهادها و سازمان‌های اجتماعی نیز مورد استفاده باشد. و تحقیق پیشرو با همین دید و استدلال به بحث و بررسی رابطه نیت با عملکرد سازمانی از منظر دینی می‌پردازد. و نیز بر همین اساس تعریف منتخب ما از «عملکرد سازمانی» در این پژوهش همین تعریف دوجزئی بودن مفهوم عملکرد سازمانی است و بر مبنای همین مفهوم نیز، رابطه نیت و عملکردسازمانی به تحلیل گرفته خواهد شد.

در مورد پیشینه تحقیق با جستجوی که صورت گرفت دو مقاله از همه نزدیک تر به این تحقیق به نظر رسید؛ یکی تحقیقی است که سعید مسعودی پور و عرفان مصلح تحت عنوان «بازشناسی مفهوم عملکرد در اندیشه قرآنی با رویکرد سازمانی» انجام داده‌اند و سعی نموده‌اند تا «مدل مفهومی عملکرد صالحانه» بدست بیاورند. و دیگری تحقیقی است که محمد جوادی و اسدالله گنجعلی تحت عنوان «نقش و کارکردهای نیت در مدیریت اسلامی» انجام داده‌اند و سعی نموده‌اند که اهمیت و ریشه‌های نیت و کاربرد آن را در الزامات و آثار تکوینی و ارزیابی عملکرد از منظر روایات تبیین نمایند. اما هیچکدام این دو اثر به موضوع این تحقیق یعنی «بررسی رابطه نیت با عملکرد سازمانی از منظر آیات و روایات» به صورت جامع نپرداخته است. از این جهت تحقیق حاضر یک کاوش نو و جدید به نظر می‌رسد.

۲. روش پژوهش

روش تحقیق در این نوشتار، در بخش آیات قرآن، روش تفسیر موضوعی است که مشابهت بسیاری به روش اسنادی و روش کیفی استقرایی دارد؛ یعنی به جای تکیه بر آمار، به تحلیل محتوای قطعه‌های برگزیده از متن قرآن می‌پردازد. به این صورت که نخست آیات را که با دلالت آشکار یا پنهان بر تأثیر نیت بر ارزشمندی عمل دلالت دارند، برمی‌گزینیم و سپس با توجه به نحوه دلالت، آن‌ها را دسته‌بندی نموده و آنگاه چگونگی دلالت آیات بر مدعا تبیین می‌گردد. بررسی نحوه دلالت آیات بر مدعا در این پژوهش به این صورت بوده است که با توجه به اینکه واژه «نیت» در آیات قرآن کریم (برخلاف روایات) صریحا به کار نرفته است، ابتدا معانی واژه‌ها و عبارات‌های خاص (مانند: الله، لوجه الله، فی سبیل الله، و ...) در آیات منتخب که گمان می‌رفت مفهوم «نیت» را می‌رسانند، ضمن دقت در خود آیات و بهره بردن از توضیحات و نظرات دیگر دانشمندان و مفسرین، از نظر منابع لغوی معتبر مورد تحقیق و بررسی قرار گرفت و دلالت این واژه‌ها و عبارات‌ها بر مفهوم «نیت» تثبیت شد، آنگاه از این آیات برای استدلال بر تأثیر نیت بر عملکرد از منظر اسلام بهره برده شده است.

اما در بخش روایات، روش و شیوه کار بر اساس حدیث پژوهی سه مرحله‌ای که آقای عبدالهادی مسعودی در کتاب خود تحت عنوان «روش فهم حدیث» بیان کرده، بوده است؛ به این صورت که: برای پژوهش در روایات در گام اول برای اطمینان از حدیث بودن متن در دسترس و دستیابی به متن دقیق حدیث از نرم افزارهای جامع الاحادیث نسخه ۳/۵ و معجم موضوعی بحارالانوار نسخه ۱/۵ و معجم موضوعی وسایل الشیعه که در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور تولید شده است، استفاده شد. در گام دوم سعی شد برای فهم معنای لغوی مفردات از کتب لغت و لغتنامه‌های معتبر (که در رفرنس‌ها به آن‌ها اشاره شده است) استفاده شود. در گام نهایی نیز برای فهم دقیق‌تر مقصود حدیث و نیز رفع احتمالات معنایی دیگر، با توجه به دلالت‌های سه‌گانه مطابقی، تضمنی و التزامی در منطق و دیگر قواعد فهم لغت عرب، قراین و شواهد موجود و مرتبط مورد بررسی قرار گرفت.

آنگاه با توجه به نحوه دلالت، آنها را دسته بندی نموده و سپس چگونگی دلالت روایات منتخب، همانند آیات، بر مدعا تبیین گردیده است. پژوهش به لحاظ نوع شناسی، بنیادی و کیفی است و از نظر ماهیت از نوع اکتشافی است. به لحاظ روش شناسی برای گردآوری اطلاعات با توجه به نوع داده‌ها و اطلاعات در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است.

۳. کاربرد نیت در قرآن و روایات

در روایات در روایات اسلامی واژه «نیت» با تعابیر مختلف؛ «النَّیَّه»، «نِیَّه»، «النَّیَّات»، «نِیَّات» و ... بیان شده است. و این واژه در آیات قرآن کریم به کار نرفته است، اما با دقت ژرف نگری در لابلای آیات می‌توان برخی عبارات و واژگانی را یافت که متضمن یا بیانگر این مفهوم باشد. آیاتی را که از چنین ویژگی برخوردارند، می‌توان در چهار گروه دسته بندی کرد؛

۱. آیات حاوی واژگان مختلفی که اعمالی را ارزشمند می‌دانند که با هدف کسب رضایت خداوند و نزدیک شدن به او انجام می‌گیرند. تعابیر یا عبارات به کار رفته در این آیات عبارت‌اند از: «لله» (بقره/ ۱۹۶)، «لوجه الله» (انسان/ ۹) (برای خدا)، «فی سبیل الله» (بقره/ ۱۵۴) (در راه خدا)، «اتبع رضوان الله» (آل عمران/ ۱۶۲) (در پی خشنودی خدا)، «قربات عندالله» (توبه/ ۹۹) (برای نزدیک شدن به خدا)؛ «اخلصوا دینهم لله» (نساء/ ۱۴۶) (خالصانه برای خدا)، «و من اراد الآخرة» (اسراء/ ۱۹). بر اساس منابع تفسیری، کمترین دلالت چنین تعابیری این است که کار با انگیزه الهی انجام شود.

۸۷

۲. آیات حاوی واژگان و عباراتی که از عمل ریایی سخن گفته و بر فقدان ارزشمندی آن عمل به دلیل نیت شرک آمیز تأکید می‌نمایند؛ مانند تعبیر: «رئاء الناس» در آیات (بقره/ ۲۶۴؛ نساء/ ۳۸؛ انفال/ ۴۷)؛ «یراؤن» (نساء/ ۱۴۲؛ ماعون/ ۶). آیات یاد شده عمل ریایی را به دلیل انگیزه غیر الهی بی‌ارزش می‌دانند و مفهوم نیت را در برد دارند.

۳. عباراتی که خواست دنیوی و اخروی را مطرح می‌کند: «منکم من یرید الدنیا و منکم من یرید الآخرة» (سورآبادی، ۱۳۸۰، ۱/ ۳۴۸)؛ چه اراده دنیا و چه اراده آخرت هر کدام

متضمن نیت خاص در رابطه با این خواست است.

۴. واژگان و عباراتی که ملاک مؤاخذه برخی اعمال را «عقد الایمان» (نساء/ ۳۳؛ مائده/ ۸۹) یا «کسب القلوب» (بقره/ ۲۲۵) می‌دانند. این دو تعبیر بر ارتباط اعمال دارای ارزش اخلاقی با پیوند قلبی و عمل قلبی تأکید می‌ورزند و مفهوم نیت را در بر دارند؛ «فإن کسب القلب هو العقد و النیة و القصد» (فیض کاشانی، ۱۴۱۸: ۱/ ۱۰۷). بنابراین از این مجموعه آیات می‌توان مفهوم نیت را به دست آورد.

همانطور که اشاره شد، در این پژوهش، آنچه جهت بحث را به خود اختصاص داده است، بررسی رابطه نیت صحیح و مجزی از دیدگاه اسلام با عملکرد سازمانی است. در اینکه نیت صحیح و مجزی که تاثیر آن بر عملکرد سازمانی مورد بررسی این مقاله است، از دیدگاه اسلام چه شرایطی را می‌طلبد، نیازمند بحث بیشتری است. اما به اختصار یادآوری می‌شود که این نکته اگرچه در ضمن آیات قرآن کریم نیز اشاراتی غیر مستقیم به آن شده است، اما در منابع روایی صریح‌تر و واضح‌تر به آن پرداخته شده است، از این رو، به این مطلب بیشتر از دید روایات اشاره می‌شود.

با مراجعه به منابع روایی عناوین مختلفی را می‌توان به عنوان شرایط نیت صحیح نام برد مانند؛ صدق النیة (مفید، ۱۴۱۳: ۱/ ۲۶۶)، خیر النیة (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۱/ ۲۸۷)، حسن النیة (کلینی، ۱۴۰۷: ۲/ ۸۴)، اصابه السنه و مطابقه امرالله (کلینی، ۱۴۲۹: ۱/ ۱۱۸). اما مهمترین شرط نیت صحیح که شاید بتوان گفت همه یا بسیاری از شرایط دیگر را پوشش می‌دهد، اخلاص در نیت است. در احادیث زیادی به مسئله اخلاص در نیت اشاره شده است. از باب نمونه در حدیثی از امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «بنده آنطور که باید نمی‌تواند برای خداوند بندگی کند مگر اینکه بکلی از مخلوقات بریده باشد و به خالق پیوسته باشد (همه اعمالش فقط برای خدا باشد). در این هنگام است که خداوند می‌فرماید این بنده خالص و مخلص من است و به کرمش او را می‌پذیرد.» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۷/ ۲۱۱). یا در حدیث دیگری

۱. «لَا يَكُونُ الْعَبْدُ عَابِدًا لِلَّهِ حَقَّ عِبَادَتِهِ حَتَّىٰ يَنْقَطِعَ عَنِ الْخَلْقِ كُلِّهِ إِلَيْهِ فَحِينَئِذٍ يَقُولُ هَذَا خَالِصٌ لِي فَيَتَقَبَّلُهُ بِكَرَمِهِ»

فرمود: «اعمال فقط به نیت است و برای فرد همان حاصل است که نیت نموده. بنابراین هر بنده باید در تمام حرکات و سکناش (اعمالش) نیت خالص داشته باشد زیرا در غیر این صورت فرد از غافلان به حساب می‌آید و غافلان را خداوند به حیوانات و بلکه گمراه‌تر از آنها توصیف کرده است.» (همان: ۲۱۰). با توجه به مبتنی کردن عمل بر نیت و نیت بر خلوص در متن حدیث، لزوم خلوص در نیت به روشنی از آن استفاده می‌شود.

۴. رابطه نیت با عملکرد سازمانی

بر اساس تعریف منتخب از عملکرد سازمانی، تأثیر نیت بر «عملکرد سازمانی» به معنی تأثیر بر اعمال و رفتار و نیز تأثیر بر نتایج و خروجی‌های حاصل از این اعمال و رفتار می‌باشد. و از سویی هم، با جستجوی که در منابع دینی در این زمینه صورت گرفت، رابطه نیت با عملکرد در دو محور قابل بررسی است؛ محور اول، رابطه نیت با نفس عمل و رفتار و محور دوم رابطه نیت با نتایج عمل و رفتار. و این دو محور در حقیقت بیانگر همان دو چیزی است که از آن به عنوان اجزاء مفهوم عملکرد (ورودی‌ها و خروجی‌ها) یاد کردیم یا حداقل با آن همخوانی دارد که با اطلاق خود شامل عملکرد سازمانی نیز می‌شود. بنابراین، ما در بحث پیش رو، این دو جزء را تحت عنوان دو محور از هم تفکیک نموده و رابطه نیت با هر یک از این دو جزء عملکرد سازمانی را جداگانه مورد بررسی قرار داده و در نهایت سعی در رسیدن به نتیجه مطلوب که همان دستیابی به نوع رابطه «نیت» با «عملکرد سازمانی» است، خواهیم نمود.

۱/۴. محور اول: رابطه نیت با ارزشمندی نفس عمل و رفتار

مجموعه‌ای از آیات و روایات که بیانگر نقش نیت در ارزشمندی عملکرد سازمانی می‌باشند، آیات و روایاتی هستند که بر تأثیر نیت در مطلوبیت «عمل و رفتار» به عنوان جزء از مفهوم عملکرد سازمانی دلالت دارند، گرچه این مجموعه مفاد متفاوتی دارند، اما در دلالت بر تأثیر نیت در ارزشمندی عمل و رفتار یا همان ورودی‌های عملکرد سازمانی هم داستان‌اند. در این قسمت به چند نمونه از این نوع آیات و روایات می‌پردازیم:

۱/۱/۴. نیت، جوهره و روح عمل و رفتار

با دقت در آیات قرآن، موارد متعدد می‌توان یافت که نیت را جوهره و اساس عمل می‌داند. به عنوان نمونه در یک آیه، عمل انسان بر عنوان «شاکله» مبتنی شده است؛ به این معنا که عمل با آن تناسب دارد و از آن برخاسته است. قرآن کریم می‌فرماید: «بگو هر کس طبق روش (و خلق و خوی) خود عمل می‌کند پروردگار شما! آنها را که راهشان نیکوتر است بهتر می‌شناسد.» (اسراء/ ۸۴). اصل «شاکله» از شکل به معنای تقیید و در بند کشیدن حیوان است. و «شاکله» به معنی سجیه و خلق است که آدمی را مقید می‌کند و انسان را به بند کشیده، به سمت کارهای نیکو سوق می‌دهد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۴۶۲). از جمله معانی ذکر شده برای این کلمه که با آیه تناسب دارد؛ همان معنی «سجیه و خلق» و نیز «نیت» (فیروز آبادی، بی تا: ۳/ ۴۰۱)، می‌باشد.

علامه طباطبایی رحمته الله علیه می‌گوید طبق مفاد آیه، شاکله به منزله روحی است که در کالبد عمل جاری است و افراد به دلیل تفاوت در شاکله و ملکات نفسانی، عمل شان یکسان نیست (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۳/ ۱۸۹-۱۹۰). ملکات، نیت فرد را می‌سازد و یا صدور نیت را تسهیل می‌کند و بر اساس آن فعل آدمی شکل می‌گیرد. براین اساس، عمل هر فرد ناشی از نیت اوست و نیت او نیز برخواسته از شاکله یا شخصیت فرد است که تحت تأثیر عواملی نظیر فطرت، طبیعت ذاتی فرد، دین و مذهب، علم و معرفت و محیط قرار دارد (دعایی، ۱۳۸۸: ۲۸۵).

بنابراین، شاکله را چه به معنی نیت بگیریم و چه به معنی سجیه (نیت ساز) بدانیم که در این صورت، اطلاق آن بر نیت از باب اطلاق سبب بر مسبب می‌باشد، بر تأثیر نیت در ارزش عمل دلالت دارد؛ زیرا آیه شریفه به قرینه ذیل آن ﴿فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا﴾، در مقام ارزشیابی اعمال می‌باشد.

با مرور احادیث مرتبط با نیت و عملکرد، نیز نکته‌ای که بیش از همه اهمیت نیت در ارتباط با عملکرد را می‌رساند، این است که احادیث زیادی اشاره دارد که رفتار، بر مبنای نیت محاسبه می‌شود و یا اصلاً عمل بدون نیت بی مفهوم است و یا در تعبیر دیگر رابطه

"این همانی" بین نیت و عمل برقرار است؛ به عنوان نمونه می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: «نیت همان عمل است. سپس امام این آیه را تلاوت فرمود: بگو هر کس طبق روش (و خلق و خوی) خود عمل می‌کند. یعنی بر نیت خود» (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱/ ۵۱). در حدیث دیگر: «هیچ گفتاری بدون عمل ارزشمند نیست و هیچ عملی بدون نیت ارزشمند نیست و هیچ عمل و نیتی که مطابق با سنت نباشد ارزشمند نیست.» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱/ ۲۰۸)؛ «... و پیامبر ﷺ فرمود که ارزش اعمال فقط با نیت‌ها است و برای هر فرد همان حاصل است که با نیت انجام داده باشد...» (مصباح الشریعه، ۱۴۰۰: ۵۴).

۲/۴. رضایت به عمل (نیت) = با عمل و رفتار

از جمله آیات دلالت‌کننده بر تأثیر گذاری نیت در ارزش عمل و رفتار، عمومیت بخشیدن انتساب عمل به فرد یا افرادی است که به آن عمل رضایت داده است؛ مانند آیه ۱۴ سوره شمس: «ولی آنها او را تکذیب و ناقه را پی کردند (و به هلاکت رساندند)؛ از این رو پروردگارش آنها (و سرزمینشان) را بنخاطر گناهانشان در هم کوبید و با خاک یکسان و صاف کرد!»

آیه شریفه ناظر به جریان پی کردن ناقه حضرت صالح علیه السلام توسط قوم ثمود است. «عقر» که در لغت به معنی نحر کردن شتر است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۵۷۷). با اینکه این عمل، از تعداد محدودی که در کنار ناقه حضور داشتند صادر گردید، و یا طبق روایات و نقل‌های تاریخی، تنها یک نفر از آن قوم به این جنایت اقدام کرد (شریف رضی، ۱۴۱۲: ۲/ ۱۸۱)؛ پس چگونه خداوند در قرآن این عمل و رفتار را به همه قوم ثمود نسبت داده و از پی‌کنندگان ناقه با صیغه جمع «فَعْقَرُوها» (هود/۶۵؛ شعراء/۱۵۷) تعبیر و از مجازات همه آن قوم سخن گفته است؟ اگر قرار بود که خداوند بندگان را تنها در برابر رفتار و عمل‌شان مجازات کند، می‌بایست همه طایفه ثمود این عمل را انجام داده باشند تا عمل آنان چنین پیامدی را در پی داشته باشد، ولی طبق شواهد همانطور که یادآوری شد، بعید است که چنین رفتاری از همه آنان سر زده باشد. تنها چیزی که در همه آنان وجود داشته، رضایت (نیت) آنان به این جنایت بوده است (شریف رضی، ۱۴۰۶: ۱۰۷). پس این رضایت نزد خدا مثل عمل بوده که موجب

چنین حکم شده است. در روایت نیز بر این نکته تأکید شده است: «آی مردم! این رضایت و خشم است که مردم را در یک مسیر گردمی آورد؛ زیرا به درستی که ناقه ثمود را یک نفر پی کرد اما خداوند غذاب را شامل حال همه آن قوم نمود چون همه آنها به آن کار رضایت دادند» (همان).

پیام این آیه شریفه، که عمل یک فرد را به دیگران منتسب کرده و آنان را بر آن عمل مجازات نموده این است که رضایت (نیت) مساوی با عمل است؛ زیرا اگر ارزش منفی عمل تنها مربوط به خود عمل بود بدون در نظر گرفتن نیت و رضایت به آن، این نسبت درست نبود. چنانچه آن مجازات نیز عادلانه نخواهد بود؛ چون عمل از همه آنان صادر نشده است.

۳/۱/۴. نیت برتر و مهمتر از عمل و رفتار

در منابع دینی بویژه احادیث، گاهی دیده می‌شود که نیت جایگاهی برتر و مهمتر حتی از خود عمل دارد. در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است که: «... نیت برتر از عمل است» (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۱/ ۵۱). در حدیث دیگری از امام علیه السلام هم افضل بودن نیت و هم علت آن ذکر شده است: «فضیلت نیت مؤمن از عمل او بیشتر است چرا که نیت انجام بسیاری از اعمال نیکو را دارد اگرچه به انجام برخی از آنان موفق نمی‌شود؛ در مقابل نیت کافر هم بدتر از عمل اوست چرا که نیت انجام گناهان بسیاری را دارد اگر چه در مقام عمل موفق به انجام برخی از آنان نشود.» (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۱/ ۵۴). روایاتی از این دست (که کم هم نیست) و نیت را برتر و یا مهمتر از خود عمل می‌داند، همه بیانگر نقش اساسی نیت در عمل است.

۴/۱/۴. نیت راز بقاء و ارزشمندی عمل و رفتار

دسته‌ای دیگر از آیات که دلالت بر تأثیر نیت در عمل دارند، آیاتی‌اند که از نقش نیت در بقای عمل و ارزشمندی آن سخن می‌گویند: «معبود دیگری را با خدا مخوان، که هیچ معبودی جز او نیست؛ همه چیز جز ذات (پاک) او فانی می‌شود؛ حاکمیت تنها از آن اوست؛ و همه بسوی او بازگردانده می‌شود.» (قصص/۸۸).

برای تبیین دلالت آیه بر نقش نیت در ارزشمندی عمل، پرداختن به مقصود از کلمه «وجه»، ضرورت دارد. برای «وجه» در منابع لغوی، معانی متعددی ذکر شده است که

متناسب‌ترین معانی با مفهوم آیه شریفه، ذات و قصد(نیت)(راغب، ۱۴۱۲: ۸۵۵-۸۵۶) می‌باشد. اما اراده معنای ذات در آیه شریفه نادرست است؛ زیرا اگر مقصود ذات الهی بود، مناسب آن بود که گفته شود «کل شیء هالک الا الله». بنابراین، کاربرد واژه «وجهه» به جای «الله» نشان آن است که مراد، ذات الهی نیست. بنابراین، «وجهه»(وجه الهی) در آیه شریفه به معنی نیت الهی است.

فخر رازی نیز با استناد به کلام شاعر عرب «وجه» را به معنای قصد و نیت گرفته است(فخررازی، ۱۴۲۰: ۲۱/۴).

بنابراین، مراد از آیه شریفه این است که هر چیزی اعم از عمل و غیر عمل نابود شدنی است، مگر آنچه با نیت الهی همراه باشد. و این عمومیت، هم از اطلاق وعموم «کل شیء» فهمیده می‌شود و هم از سیاق صدر آیه شریفه که از عبادت «خالصانه» برای خدا که یک عمل است، سخن گفته است و جملات بعد، از جمله عبارت «کل شیء هالک الا وجهه» در صدر تبیین و توجیه صدر آیه هستند. بنابراین، مفاد آیه این می‌شود که هر عملی که به نیت غیر الهی صورت گیرد، بی‌ارزش و نابود شدنی است. یا هر چیزی، چه عمل و چه غیر عمل نابود شدنی است و تنها با نیت الهی ارزشمند و ماندگار می‌ماند.

۵/۱/۴. نیت و بی‌ارزش بودن عمل و رفتار ریایی

نقش نیت و تأثیر گذاری آن در ارزش منفی عمل همانند ارزش مثبت عمل است. آیه‌ای که می‌توان این مطلب را از آن استفاده نمود، این آیه است:

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید! بخششهای خود را با منت و آزار، باطل نسازید! همانند کسی که مال خود را برای نشان دادن به مردم، انفاق می‌کند، و به خدا و روز رستاخیز، ایمان نمی‌آورد، (کار او) همچون قطعه سنگی است که بر آن، (قشر نازکی از) خاک باشد، (و بذرهایی در آن افشاندن شود،) و رگبار باران به آن برسد، (و همه خاکها و بذرها را بشوید،) و آن را صاف (و خالی از خاک و بذر) رها کند. آنها از کاری که انجام داده‌اند، چیزی به دست نمی‌آورند، و خداوند، جمعیت کافران را هدایت نمی‌کند.» (بقره/۲۶۴) این آیه شریفه باطل شدن عمل بر اثر منت و اذیت را مشابه عمل ریایی و فاقد نیت الهی دانسته است.

مقصود از بطلان عمل، از بین رفتن عمل در آخرت نیست؛ زیرا طبق صریح آیه شریفه «و من یعمل مثقال ذره شراً یره» (زلزال/۸) و «وجدوا ما عملوا حاضراً» (کهف/ ۴۹)، عمل ریایی باقی می ماند. پس مقصود این است که نتیجه و هدفی که فاعل از فعل داشته و برای رسیدن به آن، عمل را انجام داده است، بر عمل بار نمی شود؛ یعنی این عمل در پیشگاه خداوند مورد پذیرش قرار نمی گیرد. آیه شریفه می فرماید عمل ریایی و عمل غیر ریایی همراه با منت و آزار در این جهت مشابه هم هستند؛ زیرا هر دو در این جهت که نیت الهی ندارد، یکسانند. در مقابل، عمل بانیت الهی چون همراه با چنین نیتی است ارزشمند و نتیجه بخش است. پس آنچه عمل را ارزشمند می سازد، نیت است. ذیل آیه شریفه نیز موید همین امر است؛ زیرا عبارت «لایقدرون علی شیء مما کسبوا» بر فقدان نتیجه بخشی اعمال ریایی که نشان ارزشمند نبودن آن است، دلالت دارد. در تشبیه ذکر شده در آیه نیز به راز بی نتیجه بودن و ارزشمند نبودن عمل ریایی اشاره شده است که عبارت است از بی بنیان بودن آن، یعنی فاقد نیت الهی بودن. (باقریان خوزانی و رجبی، ۱۳۹۴). از این بیان نیز نقش اساسی نیت در ارزشمندی عمل و رفتار استفاده می شود.

۶/۱/۴. نیت و ارزیابی اعمال و رفتارها

یکی دیگر از آثار و کارکردهای نیت که مهمترین اثر و کارکرد آن به شمار می رود، این است که در نهایت ملاک ارزیابی قرار خواهد گرفت. در واقع برخی از احادیث ما مبنای محاسبه الهی را تنها نیت می داند و برخی دیگر مبنای این محاسبه را هم نیت و هم عمل توأمان تلقی می کند؛ در واقع نیت مبنای ارزیابی الهی است و با توجه به روایات موجود، چه بسا در میزان الهی بیش از عمل مورد توجه است: «خداوند در روز قیامت مردم را با توجه به نیت های شان محشور می کند و پاداش می دهد» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۷/۲۰۹). به طور کلی به نظر می رسد {آیات و} احادیثی که برتری نیت، اهمیت نیت، شرایط و الزامات و... را مطرح می کند، اشاره به همین محاسبه الهی دارد (جوادی و گنجعلی، ۱۳۹۷). یعنی مهمترین اثر و کارکرد نیت، از نظر آیات و روایات، معیار بودن نیت در ارزیابی اعمال عندالله است. این شش دسته آیات و روایات به خوبی بیانگر این است که ارزشمندی اعمال و رفتارها

به عنوان جزء از مفهوم «عملکرد» بطور عام و «عملکردسازمانی» به صورت خاص در گиро نیت خالص برای خدا است و تمام فعالیت‌های نیروی انسانی سازمان باید بر این اساس انجام گیرد تا رفتارسازمانی و در نتیجه عملکرد سازمانی ارزشمند باشد..

۲-۴. محور دوم: رابطه نیت با نتایج عمل و رفتار

مجموعه دیگری از آیات که بیانگر نقش نیت در ارزشمندی عملکرد سازمانی می‌باشد، آیاتی هستند که بر تأثیر نیت بر نتیجه عمل و رفتار دلالت دارند؛ زیرا ارزشمندی عمل به معنای مترتب شدن هدف بر عمل است؛ آن هدفی که فاعل هنگام عمل برای عمل در نظر گرفته است. در واقع این مجموعه از آیات در صدد بیان ارزشمندی عمل از راه بیان ترتب نتیجه عمل بر عمل است و ترتب نتیجه عمل بر عمل زمانی است که همراه با نیت باشد. که نمونه‌های از این مجموعه آیات مورد بررسی قرار می‌گیرد. این آیات بر چند دسته تقسیم می‌شود:

۱/۲/۴. وابستگی پذیرش عمل و رفتار با نیت در آیات

از جمله مواردی که رابطه نیت و عملکرد سازمانی را نشان می‌دهد، نقش و تأثیر نیت در پذیرفته شدن عمل است که برخی آیات قرآن به آن اشاره دارد. این مطلب را می‌توان از داستان هابیل و قابیل و علت رد و پذیرش قربانی آن دو در قرآن استفاده کرد. قرآن، علت پذیرش قربانی هابیل و عدم پذیرش قربانی قابیل را متقی بودن و نبودن فاعل عمل بیان می‌کند و می‌فرماید: «داستان دو فرزند آدم را به حق بر آنها بخوان، هنگامی که هر کدام عملی برای تقرب (به پروردگار) انجام دادند، اما از یکی پذیرفته شد و از دیگری پذیرفته نشد (برادری که عملش مردود شده بود به برادر دیگر) گفت: بخدا سوگند تو را خواهم کشت (برادر دیگر) گفت (من چه گناهی دارم زیرا) خدا تنها از پرهیزکاران می‌پذیرد» (مائده/۲۷) در این آیه خداوند می‌فرماید؛ دو فرزند آدم قربانی کردند، ولی از یکی قبول شد و از دیگری قبول نشد، با آنکه عمل هر دو از نظر ظاهر یکسان بود و عمل (قربانی) به هر دو نفر نسبت داده شده است. از آیه استفاده می‌شود که آنچه نتیجه عمل آن دو را نزد خداوند متفاوت ساخت، تقوا داشتن یا نداشتن بود. معیار قبولی عمل، تقوا است. خداوند در سوره

حج نیز که در باره چگونگی قربانی و پذیرش آن از سوی خدا سخن می‌گوید، عامل اصلی پذیرش قربانی راتقوا می‌شمارد؛ ﴿لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَائُهَا وَلَا يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ...﴾ (حج/۳۷) هرگز نه گوشت‌ها و نه خون‌های آن‌ها به خدا نمی‌رسد، آنچه به او می‌رسد تقوا و پرهیزگاری و نیت الهی شماست!

تقوا در بینش قرآنی به معنی داشتن پروای الهی و خدا محوری در انجام یا ترک هرکاری است. انسان تقوا پیشه مراقب است که کار را به نیت الهی انجام دهد و از این جهت آسیبی به عمل او وارد نشود با این توضیح روشن می‌شود که در مفهوم تقوا، نیت الهی نهفته است و منوط شدن ارزشمندی نتیجه عمل به تقوا، به معنای منوط شدن به نیت است. این بیان نشان دهنده نقش و تأثیر نیت در نتیجه عمل است.

۲/۲/۴. وابستگی پاداش با نیت خالصانه در آیات

از جمله آیاتی که ناظر به رابطه نیت با نتیجه عمل است، آیه ۲۶۲ سوره بقره می‌باشد. براساس این آیه، پاداش انفاق منوط به دو امر مهم شده است: یکی عمل «فی سبیل الله» باشد و دیگری، آنکه منت و آزاری در پی آن نباشد: «کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می‌کنند، سپس به دنبال انفاقی که کرده‌اند، منت نمی‌گذارند و آزاری نمی‌رسانند، پاداش آنها نزد پروردگارش (محفوظ) است، و نه ترسی دارند، و نه غمگین می‌شوند.» (بقره/۲۶۲).

علاوه بر آنچه که قبلاً در باره دلالت قید «فی سبیل الله» بر «نیت» اشاره شد، از مقایسه این آیه با آیه‌ای که می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! بخششهای خود را با منت و آزار، باطل نسازید! همانند کسی که مال خود را برای نشان دادن به مردم، انفاق می‌کند ...» (بقره/۲۶۴) که نقطه مقابل پذیرش انفاق یعنی بطلان آن را بیان می‌کند و در هر دو منت و اذیت ذکر شده است، می‌توان «فی سبیل الله» را نقطه مقابل «رئاء الناس» دانست؛ یعنی همان گونه که نیت ریایی بیانگر «قیح فاعلی» است، «فی سبیل الله» نیز بیانگر «حسن فاعلی» است. آنچه این برداشت را تقویت می‌کند، کاربرد قرآنی «فی سبیل الطاغوت» (نساء/۷۶) در برابر «فی سبیل الله» است. گرچه به صراحت نمی‌توان اصطلاح نیت را از این عبارت برداشت کرد، اما لازمه عمل در راه خدا آن است که با «نیت» الهی انجام شود. از این رو می‌توان گفت

که این آیه نیز به گونه‌ای مؤید تأثیر نیت بر نتیجه عمل است. آیه ۱۹۵ سوره آل عمران: «من عمل هیچ عمل کننده‌ای از شما را، خواه زن باشد یا مرد ضایع نخواهم کرد» نیز مؤید نقش نیت در نتیجه عمل است زیرا پاداش مربوط به عملی است که با نیت الهی انجام شده باشد و الا عملی که با چنین نیتی انجام نشده باشد اصلاً در نزد خداوند پاداش ندارد.

۳/۲/۴. وابستگی کسب خیر دنیوی و اخروی با نیت در آیات

از جمله آیاتی که بیانگر رابطه نیت و نتیجه عمل است، دو آیه زیر می‌باشد که می‌فرماید: «چون چنین است حق نزدیکان و مسکینان و ابن سبیل را ادا کن این برای آنها که رضای خدا را می‌طلبند بهتر است و چنین کسانی رستگارانند. * آنچه را به عنوان ربا می‌پردازید تا در اموال مردم فزونی یابد نزد خدا فزون نخواهد یافت و آنچه را به عنوان زکات می‌پردازید و تنها رضای خدا را می‌طلبید کسانی که چنین می‌کنند دارای پاداش مضاعفند.» (روم/۳۸ و ۳۹).

بیان دلالت این آیات بر تأثیر نیت در نتیجه عمل اینگونه است که آیه نخست، اراده «وجه الله» را شرط «خیر شدن» ادای حق ذی القربی و مسکین و ابن السبیل و نیز شرط نیل به رستگاری معرفی می‌کند و نشان می‌دهد که چنین نیتی ذات و ماهیت عمل را به «خیر» تبدیل می‌کند. بنابراین خیر شدن عمل نتیجه نیت الهی است.

آیه دوم نیز حاکی از این است که پرداخت زکات به نیت «وجه الله»، موجب مضاعف شدن ثواب و اموال می‌شود که با توجه به این نکته که مضاعف شدن اموال در همین دنیا است (طوسی، بی تا: ۸/۲۵۵) اثر حسن فاعلی بر نتیجه عمل در دنیا و آخرت از این آیه به دست می‌آید.

۴/۲/۴. وابستگی نیل به منزلتی ارزنده با نیت در آیات

از جمله موارد نشان دهنده تأثیر نیت بر نتیجه عمل، آیاتی است که بیانگر هجرت در راه خدا هستند. برای نمونه، خداوند در قرآن می‌فرماید: «و کسانی که در راه خدا هجرت کردند سپس کشته شدند یا به مرگ طبیعی از دنیا رفتند خداوند به آنها روزی نیکویی می‌دهد که او بهترین روزی دهندگان است. خداوند آنها را در محلی وارد می‌کند که از آن خشنود خواهند

بود و خداوند عالم و با حلم است.» (حج/ ۵۸ و ۵۹)

طبق این آیات شریفه، «رزق حسن» و «ورود به جایگاه مرضی پروردگار» پاداش مهاجرانی است که هجرت آنها «فی سبیل الله» بوده است؛ یعنی نتیجه بخشی و ارزش این عمل نزد خداوند، به خدایی بودن نیت آن است، نه اینکه عمل به سبب مقاصد دنیوی مانند کسب مال یا رسیدن به مقام انجام شود.

از تأکید الهی بر این مسئله که این پاداش حتی با کشته شدن یا مردن شخص بعد از هجرت هم به او می‌رسد (قتلوا او ماتوا)، می‌توان برداشت کرد که اگر هجرت به نیت الهی نباشد و به کشته شدن یا مردن شخص منتهی شود، بی پاداش می‌ماند. این نشان می‌دهد که ملاک اصلی، همان حسن فاعلی و نیت خدایی است (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۴/۳۹۹).

نمونه دیگر در این زمینه، آیه شریفه ۱۰۰ سوره نساء است که صریحاً پاداش الهی را مترتب بر هجرت و جهادی کرده است که «فی سبیل الله» و «الی الله»؛ یعنی با نیت الهی باشد.

نظیر این آیه، آیه ۴۱ سوره نحل است که با کاربرد واژه «فی الله» به جای «فی سبیل الله» و «الی الله»، همین معنی را می‌رساند (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۲/۲۵۴).

۵/۲/۴. وابستگی رسیدن به حیات جاوید با نیت در آیات

براساس آیات و روایات، با مرگ انسان و حتی در زمان قطعی شدن مرگ (حال احتضار)، پرونده اعمال او بسته می‌شود و عملی از او پذیرفته نخواهد شد؛ «پیامبر ﷺ فرمود: زمانی که فرزندان آدم بمیرد عملش قطع می‌شود.» (احسائی، ۱۴۰۳: ۳/۲۶۰).

و قرآن نیز می‌فرماید: «اما هنگامی که عذاب ما را مشاهده کردند ایمان آنها به حالشان سودی نداشت، این سنت الهی در مورد بندگان پیشین او است، و کافران در آن هنگام زیانکار شدند.» (غافر/ ۸۵). امام رضا علیه السلام در حدیثی به این معنی تصریح نموده‌اند (بحرانی، ۱۴۱۶: ۴/۷۷۲).

اما قرآن و روایات، مواردی را استثنا کرده‌اند. یکی از موارد جایی است که شخص جان خود را به قصد قربت با پروردگار خویش معامله می‌کند: «خداوند از مومنان جانها و

اموالشان را خریداری می‌کند که (در برابرش) بهشت برای آنان باشد...» (توبه/۱۱۱). در این صورت هر چند انسان در ظاهر جان می‌دهد و می‌میرد، در عوض به حیاتی بسیار ارزشمند دست می‌یابد؛ خداوند می‌فرماید: «و به آنها که در راه خدا کشته می‌شوند مرده مگویید، بلکه آنها زندگانند ولی شما نمی‌فهمید.» (بقره/۱۵۴). در این حیات که در جوار رحمت پروردگار است، انسان از روزی‌های ویژه‌ای الهی بهره‌مند است: «ای پیامبر (هرگز گمان مبر آنها که در راه خدا کشته شده‌اند مردگانند، بلکه آنها زنده‌اند و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند.» (آل عمران/۱۶۹). روشن است که آنچه به عمل مجاهدان ارزش می‌دهد و موجب برخوردار شدن آنان از چنین حیات ارزنده‌ای می‌شود، صرفاً مبارزه در میدان جنگ علیه کفار نیست؛ چرا که اگر نیت شایسته‌ای در کار نباشد و جنگ و جهاد برای رضای خدا نباشد، این عمل قطعاً چنین تأثیر شگرفی نخواهد داشت. پس ارزشمندی جهاد و مبارزه به نیت الهی است که به فرموده پیامبر ﷺ بالاتر از آن، «بزی» نیست (شعیری، بی تا: ۸۳).

این پنج دسته آیات شریفه، نیز همانند آیات و روایات محور اول، بیانگر این است که ارزشمندی نتایج اعمال و رفتارها به عنوان جزء دیگر مفهوم «عملکرد» بطور عام و «عملکردسازمانی» به صورت خاص در گرو نیت الهی است.

۵. تحلیل و بررسی

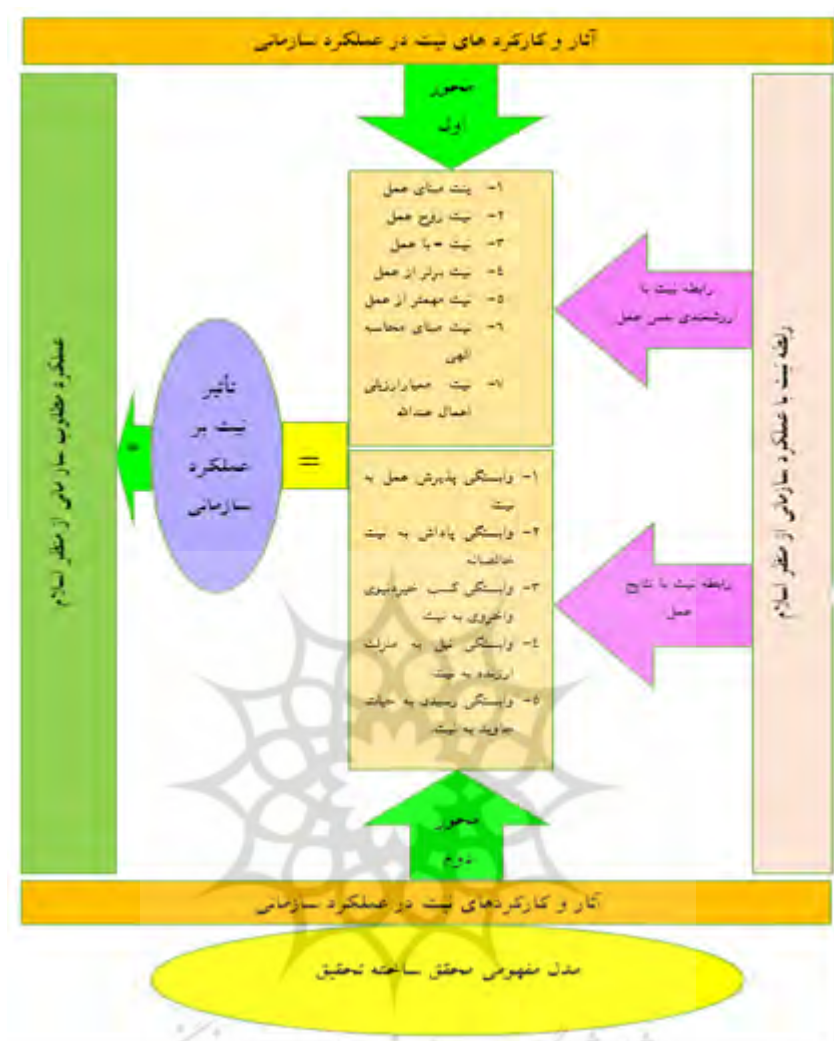
همانطور که مشاهده می‌شود، هیچکدام از این مجموعه آیات و روایات که در این دو محور بررسی شد مسئله نقش و تأثیر نیت در ارزشمندی عملکرد را به مورد یا عملکرد افراد خاصی تخصیص نداد. اینکه تأثیر پذیری مربوط به افراد سازمانی یا غیر سازمانی باشد استفاده نشد. مطلق عملکرد را بیان کرد. بنابراین از اطلاق این بیان می‌توان حکم عملکرد سازمانی را نیز استفاده کرد. شیوه کشف و استنباط مدیریت اسلامی از منابع دینی همین است. و الا شاید کمتر مسئله مدیریتی به شکل امروزی باشد که صریحاً در منابع دینی و اسلامی بیان شده باشد. براساس آموزه‌های اسلامی اعمال و رفتار انسان دو صورت و وجهه دارد؛ وجهه ملکی و وجهه ملکوتی. صورت ملکی آن همان که در این جهان به صورت سخن یا عمل دیگر ظاهر می‌شود و فانی شونده و موقت است. اما وجهه و صورت ملکوتی

آن پس از صدور هرگز فانی شدنی نیست و باقی است و روزی ما به آن خواهیم رسید و خواهیم دید: «فمن يعمل مثقال ذرّة خیراً یره» (زلزال/ ۸ و ۷) و در این خصوص، هیچ تفاوتی بین عمل سازمانی و غیر سازمانی وجود ندارد. از این رو، نیروی انسانی در سازمان باید همانند افراد دیگر با این دید و نیت، رفتار و عمل نمایند. نهادینه شدن این تفکر در سازمان، عملکرد اسلامی می‌سازد. با رفتار و عمل با این نیت است که عملکرد اسلامی مطلوب شکل می‌گیرد.

بنابراین، سازمان در صورتی عملکرد مطلوب و ارزشمند از منظر آموزه‌های اسلامی دارد که در آن عمل و رفتار نیروی انسانی شاغل در سازمان اسلامی اعم از مدیران و کارمندان با نیت خالص الهی و در جهت رضایت خلق خدا (ارباب رجوع و سایر ذینفعان) که رضایت خدا نیز در آن باشد، انجام شود. به عنوان مثال، کارمندان و مدیران در سازمان اسلامی در استفاده از اموال و امکانات سازمان و همچنین در جهت حفظ و نگهداری از آنها باید دید امانت گونه داشته باشند؛ یعنی اموال و امکانات سازمان را از باب اینکه بیت المال مسلمین است بعنوان امانت الهی تلقی کرده و استفاده درست نموده و در حفظ آن تلاش نمایند. پست و وظایف سازمانی را بعنوان یک مسئولیت الهی تلقی نموده و در انجام وظایف و رعایت مقررات سازمان در ابعاد مختلف زمانی و غیر زمانی کم نگذارند. ارائه خدمات به مشتریان و ارباب رجوع و تأمین انتظارات دیگر ذینفعان را انجام وظیفه الهی بدانند و هیچگونه منت گذاری و برتری طلبی نداشته باشند و با این نیت قدم بردارند. در بعد دستیابی به اهداف و نتایج نیز به همین صورت باید عمل کرد. در سازمان اسلامی تلاش برای دستیابی به اهداف سازمانی باید با نیت الهی باشد؛ در تئوری سازمان و مدیریت مهمترین هدف سازمان سودآوری است. تولید محصول در سازمان غربی برای همین است و بس. در حالی که از منظر آموزه‌های اسلامی اهداف سازمان اسلامی خدمت به مسلمانان و جامعه اسلامی و برآوردن نیازمندیهای مسلمانان به منظور فراهم شدن بستری برای تکامل

معنوی است. و دستیابی به چنین هدفی مرهون نیت الهی است و بدون آن میسر نیست. تولید محصول در سازمان اسلامی برای این هدف است. نقطه اصلی تمایز دیدگاه عملگرایانه غرب با نگرش عملگرایی اسلامی در همین جاست. بین تفاوت ره از کجاست تا بکجا! و نیت الهی تا چه حد نقش اساسی در ارزشمندی عملکرد سازمانی دارد؟ به هر حال، در عملکرد سازمانی هم ورودی‌ها و هم خروجی‌ها باید متأثر از نیت باشد تا ارزشمند شود. این مهمترین نقشی است که «نیت» در مطلوبیت و ارزشمندی عملکرد سازمانی دارد. و جایگاه «نیت» در این مورد در واقع مشروعیت بخشی به عملکرد سازمانی از منظر آموزه‌های اسلامی است. با این بیان، پاسخ سوالهای تحقیق نیز روشن می‌شود.

و در نتیجه، باتوجه به اینکه این دو محور مورد بحث به عنوان دو جزء عملکرد سازمانی متأثر از نیت است، تأیید تأثیرگذاری نیت در این دو محور، مساوی با تأیید تأثیرگذاری نیت بر عملکرد سازمانی از منظر اسلام خواهد بود. و به نظر می‌رسد که مدل مفهومی زیر در مورد عملکرد سازمانی مطلوب از منظر اسلام را، می‌توان از این بیان نتیجه گرفت.

توضیح فرایند رسیدن به این مدل در ابتدا بعد مفهوم شناسی دقیق واژه «عملکرد سازمانی»، کاربرد «نیت» در قرآن و روایات چه به صورت واژه و لفظ «نیت» (چنانچه در روایات چنین بکار رفته) و چه به صورت الفاظ و کلمات دیگر (مانند؛ وجه الله، لله، فی سبیل الله و ...) و به مفهوم «نیت» (چنانچه در قرآن کریم چنین کاربرد دارد) به کاوش گرفته شد. سپس به

بررسی شرایط نیت صحیح و مجزی پرداخته شد. در مرحله سوم، با توجه به مفاد متفاوت آیات و روایات در مورد بیان رابطه نیت با ارزشمندی عملکرد (که برخی بیانگر تأثیر نیت بر نفس عمل و برخی دیگر بیانگر تأثیر نیت بر نتیجه عمل بود) و نیز با توجه به دو جزئی بودن مفهوم واژه «عملکرد» (عمل و رفتا «ورودی‌ها» و نتیجه عمل «خروجی‌ها») و همینطور مفهوم عملکرد سازمانی بر اساس تعریف منتخب، بحث رابطه نیت با عملکرد سازمانی در دو محور (رابطه نیت با ارزشمندی نفس عمل و رابطه نیت با نتایج عمل) مورد بحث و بررسی قرار گرفت. در محور اول، نمونه‌های از چند دسته آیات و روایات که بیانگر رابطه نیت با ارزشمندی نفس عمل داشت تبیین شد مانند: آیات و روایاتی که بیانگر نیت مبنای عمل، نیت روح عمل، نیت مساوی با عمل یا نفس عمل، نیت بر تر از عمل، نیت مهمتر از عمل، نیت مبنای محاسبه الهی، نیت معیار ارزشیابی عمل عندالله بودند. در محور دوم، مجموعه آیاتی را که بیانگر رابطه نیت با نتایج عمل بود بر پنج دسته تقسیم و به صورت ذیل تبیین شد؛ آیاتی که بیانگر وابستگی پذیرش عمل به نیت، وابستگی پاداش عمل به نیت خالصانه، و وابستگی کسب خیر دنیوی و اخروی به نیت، وابستگی نیل به منزلت ارزنده به نیت، وابستگی رسیدن به حیات جاوید به نیت بودند. و سپس از اطلاق بیان این دو مجموعه آیات و روایات در مورد نقش نیت در ارزشمندی عملکرد استفاده شد و این حکم مطلق که از بررسی دو محور یاد شده به دست آمد، در مورد «عملکرد سازمانی» نیز سرایت داده شد و در نهایت، به این نتیجه کلی رسیدیم که از منظر اسلام، عملکرد سازمانی ارزشمند، مانند هر عملکرد ارزشمند دیگر، متأثر از نیت صحیح و مجزی بوده به گونه‌ای که عملکرد سازمانی بدون نیت صحیح هیچگونه ارزش و اعتبار دینی ندارد و چنین عملکردی، همان عملکرد مطلوب سازمانی از منظر اسلام است.

نتیجه‌گیری

از منظر آموزه‌های اسلامی، عمل و رفتار بطور کلی، بویژه عملکرد سازمانی (نفس عمل و نتایج آن)، در صورت مطلوب و مورد پذیرش است که ضمن اینکه نفس عمل، صالح است (حسن فعلی)، با نیت صحیح و الهی نیز انجام شده باشد (حسن فاعلی). تعبیر آیات و روایات در تأثیر گذاری نیت الهی بر عملکرد متفاوت است؛ گاه این آیات و روایات بیانگر تأثیر مستقیم نیت در عمل و رفتار و ورودی‌ها است و گاه بیانگر تأثیر آن در نتیجه عمل و خروجی‌ها است. با توجه به این دو نوع بیان، و نیز دو جزئی بودن مفهوم عملکرد سازمانی که در تعریف منتخب از عملکرد سازمانی آمده است، رابطه نیت با عملکرد سازمانی در دو محور "رابطه نیت با نفس عمل" و "رابطه نیت با نتایج عمل" قابل بررسی است. و در نتیجه، تأثیر گذاری نیت بر عملکرد سازمانی در این دو محور این گونه قابل تبیین است که از دیدگاه اسلام، در سازمان‌های اسلامی، عملکردی دارای ارزش است که با نیت الهی و برای تحصیل رضای خداوند متعال انجام گیرد. از این آیات و روایات که نمونه‌های از آن مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت به دست می‌آید که نیت الهی، روح و جان عملکرد سازمانی از دیدگاه اسلام است؛ بعنوان نمونه، در محور اول، از آیه شاکله (اسراء/ ۸۴) با توجه به توضیح اهل لغت و برخی مفسرین در باره معنی کلمه «شاکله» استفاده شد که نیت، مبنا، جوهره و روح عمل است و عمل هر فرد ناشی از نیت اوست و نیت او نیز برخواسته از شاکله یا شخصیت فرد است. و با توجه به فراز آخر آیه، که بیانگر این است که آیه در مقام ارزشیابی عمل می‌باشد، استنباط می‌شود که عمل بدون نیت صحیح از منظر اسلام هیچ ارزش دینی ندارد. و برخی روایات مانند روایت «النية أفضل من العمل، ألا وإن النية هي العمل، ثم قرأ قوله عزّ وجلّ؛ قل كلُّ يعمل على شاکلته یعنی علی نیت» (کلینی، ۱۳۶۵: ۲/ ۱۶). نیز این مطلب را تأیید می‌کند. از آیات شریفه ۹۱ و ۹۲ سوره توبه نیز استفاده می‌شود که نیت اساس و روح عمل است و بلکه مساوی با عمل است؛ بگونه‌ای که بر اساس آیه ۹۲ این سوره، نیت جانشین عمل در ترتب پاداش بر آن است. و این نشانگر این است که نیت تأثیر و نقش اساسی در عمل دارد و عمل بدون نیت هیچ ارزشی ندارد. و روایاتی نیز در

تفسیر در ذیل این آیه به عنوان مؤید این مدعا ذکر شده است.

در محور دوم، برای بیان تأثیر گذاری نیت بر نتیجه عمل به چند دسته از آیات، می‌توان استدلال کرد که از جمله آنها، آیه ۲۶۲ سوره بقره است. طبق این آیه، پاداش و نتیجه انفاق منوط به دو امر مهم؛ عمل «فی سبیل الله» یعنی عمل با نیت الهی و در پی نداشتن منت و آزار شده است. با آیه شریفه ۲۷ سوره مائده که بیانگر داستان قربانی هابیل و قابیل می‌باشد، نیز در مورد رابطه نیت با نتایج عمل قابل استدلال است؛ براساس این آیه؛ آنچه نتیجه عمل آن دو را نزد خداوند متفاوت ساخته، نیت الهی و تقوا داشتن یا نداشتن است.

با توجه به توضیحات ارائه شده، نتیجه این است که عملکرد در سازمان، به نیت غیر الهی، از دیدگاه اسلام هیچ ارزشی ندارد و هیچ نتیجه‌ای مثبتی بر آن بار نخواهد شد و به آن هدفی که از این عمل قصد شده بود نخواهد رسید. و نیز به دست می‌آید که از منظر آموزه‌های اسلامی، نیت چنان نقش محوری در عمل دارد که چه بسا نیت انجام کار یا رضایت به آن، شخص را در ردیف فاعل آن قرار می‌دهد. نه تنها پذیرش عمل در بارگاه الهی و استحقاق پاداش‌های نیکو برای آن بلکه بقا و دوام آثار ارزشمندی عمل در دنیا و آخرت مرهون نیت الهی عمل می‌باشد. بنابراین، از دیدگاه اسلام، محوری‌ترین نقش در ارزشمندی عملکرد فردی و سازمانی از آن نیت انجام عمل است.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم.
۲. نهج البلاغه.
۳. احسایی، ابن ابی جمهور، (۱۴۰۳ق)، عوالی اللئالی، بی نا، قم.
۴. انصاری، محمد علی و دیگران، (۱۳۸۱)، مقدمه ای بر مبانی مدیریت اسلامی، بیان هدایت نور، بی جا.
۵. باقریان خوزانی، محمد، رجیبی محمود (۱۳۹۴)، «تأثیر نیت بر ارزش اخلاقی عمل از دیدگاه قرآن کریم، نشریه قرآن و شناخت»، سال هفتم، شماره ۲ (پیاپی ۱۴)، ص ۹۵-۱۱۴.
۶. بحرانی، هاشم، (۱۴۱۶ق)، البرهان فی تفسیر القرآن، تحقیق: قسم الدراسات الاسلامیه مؤسسه البعثه، بنیاد بعثت، تهران.
۷. جعفرین محمد علیه السلام، (۱۴۰۰ق)، مصباح الشریعه، انتشارات اعلمی، بیروت.
۸. جوادی، ذبیح اله، (۱۳۴۸)، الفیای فلسفه جدید (دائرة المعارف فلسفی) انگلیسی به فارسی، انتشارات ابن سینا، چاپ اول، تهران.
۹. جوادی، محمد و گنجعلی، اسدالله، (۱۳۹۷)، «نقش و کارکردهای نیت در مدیریت اسلامی»، فصلنامه علمی- پژوهشی مدیریت اسلامی، سال ۲۶، شماره ۲، ص ۱۵۷-۱۸۲.
۱۰. حرعاملی، محمدبن حسن، (۱۴۰۹ق)، وسایل الشیعه، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، قم.
۱۱. دعایی، حبیب الله، (۱۳۸۸)، «قرآن و مدیریت»، مجموعه مقالات قرآن و علوم روز، انتشارات بنیاد پژوهشهای قرآنی حوزه و دانشگاه.
۱۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۱۲ق)، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داودی، دارالعلم الدار الشامیه، بیروت.
۱۳. رضائیان، علی و گنجعلی، اسدالله، (۱۳۹۰)، مدیریت عملکرد (چیستی، چرایی و چگونگی)، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران.
۱۴. رضائیان، علی، (۱۳۷۹)، مبانی سازمان و مدیریت، سمت، تهران.

۱۵. رفیع‌زاده، (۱۳۹۰)، علاء‌الدین، راهنمای گام به گام استقرار نظام مدیریت عملکرد (سازمان مدیران و کارکنان)، فرمنش، تهران.
۱۶. سورآبادی، ابوبکر عتیق بن محمد، (۱۳۸۰)، تفسیر سورآبادی، تحقیق: علی اکبر سعیدی سیرجانی، فرهنگ نشر نو، تهران.
۱۷. شریف‌الرضی، محمدبن حسین، (۱۴۱۴ق)، نهج البلاغه، هجرت، قم.
۱۸. _____، (۱۴۰۶ق)، خصائص الأئمه، تحقیق: محمدهادی امینی، مشهد، مجمع البحوث الاسلامیه، مشهد.
۱۹. شعیری، تاج‌الدین، (بی تا)، جامع الاخبار، رضی، تهران.
۲۰. طباطبایی، محمدحسین، (۱۴۱۷ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، چ پنجم، دفترانتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم.
۲۱. طوسی، محمد بن حسن، (بی تا)، التبیان فی تفسیر القرآن، دار احیاء التراث العربی، بیروت.
۲۲. فخررازی، ابو عبدالله محمدبن عمر، (۱۴۲۰ق)، مفاتیح الغیب، چ سوم، داراحیاء التراث العربی، بیروت.
۲۳. فیروزآبادی، محمد، (بی تا)، القاموس المحیط، بی جا، بی نا.
۲۴. فیض کاشانی، ملامحسن، (۱۴۱۸ق)، لأصفی فی تفسیر القرآن، تحقیق: محمدحسین درایتی و محمد رضا نعمتی، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، قم.
۲۵. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، (۱۴۲۹ق)، الکافی، دارالحدیث، قم.
۲۶. _____، (۱۳۶۵)، الاصول من الکافی، چ چهارم، دارالکتب الاسلامی، تهران.
۲۷. _____، (۱۴۰۷ق)، الکافی، اسلامیه، تهران.
۲۸. مجلسی، محمد باقر، بن محمد تقی، (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، داراحیاء التراث العربی، بیروت.
۲۹. مسعودی، عبدالهادی، (۱۳۸۴)، روش فهم حدیث، سمت، تهران.
۳۰. مفید، محمد بن محمد، (۱۴۱۳ق)، الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، انتشارات کنگره شیخ مفید، قم.